

Bölcészdoktori (PhD-) értekezés tézisei

VILÁGALKOTÓ ELEMEEK
ÁPRILY LAJOS KÖLTÉSZETÉBEN

Írta: ANTAL ATTILA

Nyíregyháza 2001

**I. AZ ÉRTEKEZÉS CÉLJA,
A TÉMA FELDOLGOZÁSA SORÁN ALKALMAZOTT
MÓDSZEREK, ELJÁRÁSOK**

Áprily Lajos verseinek újabb és újabb kiadásai a múlt század hetvenes, nyolcvanas és kilencvenes éveiben, az életét és költői pályáját bemutató négy monográfia s a műveit kommentáló-elemző tanulmányok számának növekedése azt jelzik, hogy halála (1967) óta alakja és életműve iránt mind az olvasók, mind a szakemberek körében folyamatos az érdeklődés. Hozzájárult ehhez az a nyomasztó társadalmi-politikai helyzet is, mely Romániában Ceausescu országglása idején létrejött. A kiépülő totális diktatúra körülményei között új aktualitást kaptak a költő művei, közülük is elsősorban a transzszilván szellemiség jegyeit magukon viselő korai alkotások.

A diktatúra bukását követően a transzszilvanizmus egykori szerepéről és jelenkori időszerűségéről valamint ezzel összefüggésben az erdélyi magyarságot érintő "menni vagy maradni?" kérdéstről kibontakozott viták során újra gyakran felmerült Áprily Lajos neve. Művészetét azonban ezúttal egyes irodalomértők olyannak ítélték, mely a jelen új kérdésekre új válaszokat váró olvasójának érdeklődésére immár kevésbé tarthat számot.

Az értekezés arra próbál választ adni, mit mond a ma olvasójának Áprily Lajos költészete, mit jelent ma embernek lenne az Áprily-művekkel való találkozás fényében. E kérdésekre a recepcióesztétika tanulsága szerint nem adható kielégítő válasz az életmű befogadás-történetének vizsgálata nélkül. "Ez akadályozza meg azt - miként a konstanzi recepcióesztétika vezéralaja, H. R. Jauss megállapította -, hogy a jelenkor előítéletei és értelemelvárásai naiv módon asszimilálják a régi szöveget, és a múlt, illetve a

jelen horizontjainak világos elkülönítésével lehetőséget teremt arra, hogy a költői szöveg a maga alteritásában váljék láthatóvá." A dolgozat első fejezete erre a recepciótörténeti áttekintésre vállalkozik, az Áprily-életművel kapcsolatban feltett kérdések megválaszolására pedig a továbbiakban oly módon tesz kísérletet, hogy a véleményalkotást a lírai világgép elemzésével köti össze.

A költői életmű világgépi elemeinek értelmezése során a dolgozat igyekszik hasznosítani Béládi Miklós, Szegedy-Maszák Mihály, Bókay Antal, Bonyhai Gábor és Cs. Gyimesi Éva ilyen tárgyú elméleti munkáinak eredményeit valamint Tamás Attila, Csúri Károly, Kenyeres Zoltán és S. Varga Pál világgépelemzéseinek tanulságait. Ami az elemzés módjának gyakorlatiasabb megfontolásait illeti, e tekintetben főként a Cs. Gyimesi Éva által javasolt koncepciót próbálja szem előtt tartani. Eszerint: "a világgép feltárása a lírában ... elsősorban az értékszimbólumok és az értékekkel összefüggő konnotatív struktúra vizsgálatát jelenti (...). Eme értékszimbólumok között az életművön belül jelentés-összefüggések, konnotatív kapcsolatok alakulnak ki, gyakran motívumkörré rendeződők, s ezek feltárásával végül leírható a mű konnotációs struktúrája: az a szféra, amelyben legszorosabban összefügg a világgép és annak objektívációja."

Az értekezés emellett szól azokról a versépítő elemekről is, melyek a konnotatív kapcsolatrendszeren kívül szerephez jutnak még a versek világának létrehozásában. Így sem vállalkozik azonban a szemügyre vett költői világgép részletes megrajzolására, csupán e világgép alapszerkezetét vázolja fel, legfontosabb alkotóelemeit jellemzi. Lemond az életrajz, a történeti-társadalmi folyamatok s az életmű kapcsolatának részletes taglalásáról, az irodalmi irányzati hatások, költői példaképek szerepének beható ismertetéséről, figyelembe veszi s rendszerébe építi ugyanakkor az e tárgyköröket feldolgozó terjedelmes és gazdag irodalom eredményeit.

II. A DOLGOZAT ÖSSZEGZŐ ÁTTEKINTÉSE

A recepciótörténetet felvázoló első fejezet elsősorban arra keresi a választ, hogy az erdélyi költő alkotásai milyen feleletet adtak a korabeli olvasók életvilágában felvetődött problémákra, valamint hogy miképpen teljesítették be az irodalmi tradíciók alapján kialakult elvárásokat.

A sorra megjelenő Áprily-kötetek kritikái, az egyes pályaszakaszokat áttekintő értékelések - néhány szélsőséges megnyilatkozást nem számítva - közel azonos képet festettek a művek s az életvalóság viszonyáról. Áprily Lajost olyan alkotónak láttatták, ki a XX. század különböző periódusaiban felvetődött problémákra többnyire nem adott ugyan tömegeket mozgósító választ, ám akinek verseit a személyes problémák, veszteségek rögzítése, a kisebbség, a nemzet s az emberiség közösségének tagjaként vállalható (vállalandó) értékek felmutatása révén mégis a magukénak érezték az olvasók. Az értékelésekben jelentős figyelmet kaptak ugyanakkor a költőnek azok a - főként a húszas évek derekán keletkezett - művei, melyek közösségi (transzszilván) törekvéseket is közvetítettek. Viszonylag kevés ilyen programos, a transzszilvanizmus jegyében fogant alkotása van Áprilynak, a romániai magyar kisebbség magára találásában, jövőbe vetett bizalmának visszanyerésében azonban e művek kétségtelenül kiemelkedő szerepet játszottak. A húszas évek második felében s Magyarországra telepedését követően aztán az egyre magányosabb erdélyi alkotó kritikusaik tanúsága szerint - újra a közösség napi ügyein túlra néző, a humánumot, az egyetemes emberi értékeket védő magatartást képviselt. A fejezet kitér az erdélyi magyarság aktuális kérdései s a korai Áprily-művek kínálta lehetséges válaszok problematikájára, s azok véleményét osztja, akik szerint sok mai erdélyi alkotó számára is tanulsággal szolgálnak a költő (és egykori

alkotótársai) művészi állásfoglalásai, s ha már nem is a régi jelképek felújításával, de új szimbólumok alkotásával, s elődeikhez hasonlóan, a történelmi magatartásminták felmutatásával felelnek az időszerű kérdésekre.

Kevésbé mutatkozott egyetértés az Áprily-recepcióban a költő művészetének irányzati-ideológiai hovatartozásával, besorolásával kapcsolatban. A két világháború között az erdélyi véleményalkotók a nyugati irodalomhoz, kultúrához kapcsolódását hangsúlyozták (emögött nem nehéz felfedezni az erdélyi magyar irodalom szervezőinek azt a törekvését, hogy a decentralizáció jegyében a kibontakozó erdélyi irodalmi! önállóan, Budapest közvetítése nélkül kapcsolódjon a modern, nyugat-európai művészeti áramlatokhoz), a magyarországi konzervatív színezetű kritika pedig a magyar költői hagyományokhoz való kötődését emelte ki. A II. világháborút követően is igen széles volt a skála, melyen az állásfoglalások mutatója ingadozott. Az egyik recensens szerint e líra az Arany János-hagyományt és az impresszionizmust fogadta magába s a századforduló közérzetét szólaltatta meg, a másik véleményalkotó Úgy látta, hogy ez a művészet "a hiányzó láncszem Arany János magyar klasszicizmusa és a *Nyugat* forradalma közt", ismét más szerint pedig az Áprily-versekben "olyan formaművész nyilatkozott meg, aki birtokba vette a *Nyugat-mozgalom* egész költői kultúráját." Különböző vélemények láttak napvilágot arról is, hogy melyik irányzat jegyei az uralkodóak az életműben, s máig sincs konszenzus azzal kapcsolatban, hogy az Áprily-líra modernnek tekinthető-e vagy sem.

A dolgozat állásfoglalása e kérdéskörben a következő: Áprily Lajos, ki visszanyúlt sok elődjéhez, ám "saját korának irányzati mezőnyére tette át örökségüket", s ki az Ady-líra egyes eredményeit ugyancsak sikeresen hasznosította a maga tradicionálisabb architektúrájú költői világában, ugyanannak a hagyományörző modemségnek az útját járta, mint neves kortársai közül pl. a művészetét kiteljesítő Babits, Radnóti vagy József Attila.

Költészetének klasszicizálódása ugyanakkor saját úton, megtorpanásokkal, olykor kitérőkkel haladt előre, s kiteljesedése a II. világháború utáni évtizedekben következett be.

Az értekezés a továbbiakban a költői világkép kiépülését követi nyomon *A régi forrás* címmel (a költő halála után) összegyűjtött zsengektől kezdve a pálya lezárulásáig. Az alkotói periódusokat külön fejezetekben vizsgálja, az értékszimbólumok, motívumrendszerek kiterjedésének leírásán kívül időbeli változásukat is bemutatja.

A pályakezdés kapcsán megállapítja, hogy a világban s önmagában diszsonanciát tapasztaló Áprily költészete a konsonanciát óhajtó magatartás jegyében bontakozott ki a húszas években, a "szülőföld is vész" élmény hatására kapta meg legfontosabb szólását, s e szólam felhangzása kapcsán nyerte el igazi rangját. A költő a külső és belső viszonyok szorításában a negatív értékekkel szemben felmutatott pozitív értékrendszerrel, a klasszikus mérték, fegyelmezett versbeszéd s a kiegyensúlyozott szerkezetek maradandó formáival, titkokat megérezkítő, egyben "egyensúlyteremtő" muzsikával s puritán önfegyelmet tükröző visszafogottsággal igyekezett kiépíteni egy, a "remegő, daloló" ember számára lakható költői világot.

Mint a dolgozatból kiderül, a versekben ismétlődő szövegelemek egy sajátos, csak Áprilyra jellemző bináris oppozíciós struktúrába rendeződnek, melynek keretét az ellentétes jelentésű archetipusok alkotják (pl. *fény - sötétség, fent - lent, ősz - tavasz*), s ebbe a szisztémába illeszkednek - a megfelelő "oldalon" - az értékszimbólumok (pl. *hegy, tető - völgy, Erdélyhez hű s kevésbé kötődő történeti személyek, édesanya, az európai kultúra értékeit illetve értékrombolást megtestesítő alakjai, egyetemes érvényű szimbólumai*) és a motívumok (pl. *az otthonosság _ otthontalanság, élet - halál, szabadság - rabság, vérszín - hamvas rózsaszín, gond - gondtalanság, magány - kézfogás, karolás képzeteinek képi objektívációi*).

E korán, már az 1920-as években körvonalazódott struktúra a költő "őszike"-korszakáig alig módosult. Csupán a *hegy - völgy* bipolaritása szűnt meg ekkorra (elvesztvén a *völgy* korábbi konnotációját), maga a rendszer - s benne az értékek helye - megmaradt, viszont az időskori lírára jellemző általános egyszerűsödési folyamatnak megfelelően ritkult a konnotatív jelentések előfordulása, s az éles kontúrokkal kirajzolt bináris oppozíciós háló elmosódottabb, rugalmasabb lett (jelentés módosulások, alkalmi jelentésváltások). A "sors-zene" s a színek asszociációs köre ugyancsak valóságához tapadóbbá vált, a művek az évszakok természetes hangjait hallatták, színeit festették.

A művekben objektiválódó világkép minden egyéb módosuló elemét is számításba véve párhuzamok vonhatók az Áprily-líra s a pályatársak művészete között. A barbár erők növekedését Európában Babitshoz, Radnótihoz hasonlóan érzékeli Áprily, s a fenyegetés árnyékában a keresztény kultúra egyes elemei éppúgy felértékelődnek művészetében, mint a pályatársaiéban. Az emberi alkotói integritásnak a félrehúzódás, a kivonulás révén történő őrzése szintén Babitsal rokonítja az erdélyi származású poétát, s ugyancsak vele (és Radnótiával) hozható kapcsolatba a megtartó-vigasztaló természettel kötött "szövetsége" révén is. A *Kalevala*, a folklór hagyomány s a régi magyar költészet hatása ugyanúgy jelentkezik Áprily verseiben, miként József Attila műveiben, bár a népi hang az idősebb költőnél nem olyan gyakori s nem is olyan radikális, mint ifjú alkotótársánál.

III. A VIZSGÁLAT EREDMÉNYEI

A költő zsenyéit egybegyűjtő ciklus (*A régi forrás*) elemző áttekintésével ezidáig adós maradt az Áprily-recepció. A dolgozat azért vállalkozott rá, mert ennek révén a később keletkezett, ismert Áprily-művek világa érthetőbbé s az életműről adható kép teljesebbé válhat. A költői világkép alapszerkezetének feltárása ugyancsak árnyaltabbá teheti a szakemberek körében s a köztudatban élő Áprily-képet, hozzájárulhat az erdélyi alkotó költészettörténeti helyének pontosabb kijelöléséhez, s fokozhatja az érdeklődést e tiszta lelkű művész iránt, ki a XX. század minden szörnyű periódusában a természettel és embertársainkkal való harmonikus kapcsolat kialakítására, a kereszténység és az európai humanizmus legfontosabb értékei melletti kitartásra ad példát a ma olvasójának.

IV. A DOLGOZAT SZERZŐJÉNEK A TÉMÁRÓL SZÓLÓ PUBLIKÁCIÓI

Cikkek, tanulmányok

1. "Régi, kedves, hű csapatok, tudom, ti kísértetek." *A költő és pedagógus Áprilyról* Pedagógiai Műhely, 1987/2. 93-96.
2. "A tengeren rab énekel." Áprily Lajos erdélyi korszakáról. *Napjaink*, 1987/12.17-18.
3. *Áprily Lajos fiatalkori verseinek költői világa*. Irodalomtudományi Közlemények. Nyíregyháza, 1992.89-99.
4. *Áprily Lajos erdélyi fogantatású költeményeiről*. Kelet Felől című folyóirat, 1994/6. 15-19.
5. *Két Áprily-versről*. *Magyaritanítás*, 1997/szeptember, 7-9.
6. *A tengeren rab énekel*. BÁR című folyóirat (Szombathely), 1997/1-4. 100-110.
7. *A messzeség és a múlt hívása. Áprily Lajos: Bessenyei című verséről*. In: A szétszórt rendszer. Nyíregyháza, 1998..208-211.

Előadások:

1. *Áprily Lajos erdélyi fogantatású költeményeiről*. (Az egyetemes magyar irodalom határon túli értékei című konferencia. Nyíregyháza, 1994. október 27-én.)
2. *Az Áprily-líra erdélyi korszakának világképe*. (MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Tudományos Testület ülése. Nyíregyháza, 1995. szeptember 30-án.)
3. *Áprily Lajos erdélyi korszaka*. (A III. Nemzetközi Hungarológiai Szimposium, Ungvár, 1995. október 26-án.)
4. *Áprily Lajos repatriálásának visszhangja Erdélyben*. (MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Tudományos Testület ülése. Nyíregyháza, 1997. szeptember 27-én.)
5. *Áprily Lajos Bessenyei című verséről*. (Bessenyei Emlékkonferencia. Nyíregyháza, 1997. október 16-án.)